

8. Ambrose S. Eisenhower. Soldier, General of Army, President-Elect. N.Y., 1983. Vol. 1. 637 p.
9. Ambrose S. Nixon. The Triumph of the Politician. Vol. 2. N.Y., 1989. 736 p.
10. Vestal B. Gerry Ford. Up Close. N.Y., 1974. 214 p.
11. Woods R. B. Prisoners of Hope: Lyndon B. Johnson, the Great Society, and the Limits of Liberalism. New York: Basic, 2016. 461 p.
12. Американський президенціалізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення. Біографічна енциклопедія / за наук. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2018. 369 с.

Оксана Маркевич,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії
історичного факультету Житомирського державного
університету імені Івана Франка

СТАТИСТИЧНИЙ ОПИС ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЮ

Захоплення територій та їх інтеграція потребували складання деталізованих господарсько-економічних відомостей про регіон. Цього вимагали збирання податків, відбування земських, а також військової повинностей. Виконання цих завдань на думку української дослідниці Ю. Коник демонструвало успішні заходи освоєння краю і були під силу лише владним і авторитетним урядовцям [3]. У губерніях українського Правобережжя проведення топографічних зйомок та складання різного роду статистичних відомостей, на думку І. Петрової було зумовлено військовими потребами і доручалося військовим [5-6]. Натомість, в Державному архіві Житомирської області збережено неопублікований статичний опис, який ми вважаємо першою спробою уніфікувати відомості про приєднаний край, що здійснювалося цивільними чиновниками. Виконавцем цього завдання став одіозний волинський губернатор М. І. Комбурлей. Завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб охарактеризувати статистичний опис Волинської губернії на предмет вміщеної в ньому інформації.

Захопивши території колишньої Речі Посполитої, Катерина II не організувала генеральне межування земель, за шляхтою були збережені земельні права з тією лише вимогою, що вони мали засвідчити свою лояльність новій владі присяжними листами. Була організована землемірна служба¹, до завдань якої входило складання карт і описів. Держава потребувала детальних статистико-економічних та демографічних відомостей, а також атласів, які б

¹ Див. детальніше землеміри

містили генеральну географічну карту кожної губернії з поділом на повіти, плани й описи повітів, плани (а по можливості й мальовані види) губернського і повітових міст, карти водних комунікацій, поштові карти тощо. Згодом виникла потреба уніфікувати інформацію, а першим, хто взявся за складання опису Волинської губернії був М. І. Комбурлей, який управляв губернією на правах генерал-губернатора, користувався великим кредитом довіри державної влади та місцевих установ [4, с. 61]. Створення такого статистичного опису потребувало взаємодії багатьох місцевих установ – земських судів, справників, повітових землемірів, які надсилали в канцелярію губернського землеміра відомості, де вони оброблялися, структурувалася у статистичний опис по повітам.

Реалізація запланованого викликала величезні труднощі. Уже перші рапорти Рівненського земського суду містили не таблицю відомостей, а причини затримки, серед них і ті, що поміщики не можуть скласти необхідну інформації без землеміра [2, арк. 1]. Згодом про неможливість вчасно відправити інформацію повідомили острозький, овручський, кременецький, старокостянтинівський і новоград-волинські земські справники [2, арк. 13-18]. Заславський земський суд хоч і надіслав інформацію, але не у визначеній формі. Він містив узагальнені дані про заводи, торгівлю, землеволодіння, ліси тощо. Така обмежена інформація не задовольняла М. І. Комбурлея як і темпи її відправки. Врешті вдалося зібрати інформацію по Дубинському, Ковельському, Кременецькому, Луцькому, Володимирському, Овручському та Житомирському повітах [1], а також окремо міста Рівне та Радзивилов [2, арк. 33-37].

Результат виправдав очікування влади, укладені реєстри являють собою уніфіковані таблиці, які містять загальну інформацію про міста, містечка, села поселення, присілок (першого і другого класу). Висвітлювали відомості господарсько-економічного характеру: ґрунти та їх характеристику (піщані, чорноземи, сіропіщані, болотисті тощо), врожайність, корчми, заводи і фабрики (винокурні, пивоварні, суконні, поташеві, цегляні тощо), сінокоси та пасовища, дороги, станції, ліси (щоглеві, корабельні, будівельні, мішані тощо), а також просторово-географічного – гори, рівнини, канали, ріки, річки, озера, тощо.

Особливо цінними є примітки, які в описовій формі вказують на певні природно-географічні та економічні особливості регіону. Вони не мають такої чіткої структури як таблиці і, швидше за все, були власними судженнями чиновників. Так, у Кременецькому повіті акцент робився на тому, що частиною повіту є кам'яністі гори, які починаються в Дубинському повіті і простягаються до австрійських володінь; ліс, переважно, будівельний, якого у співвідношенні до ріллі набагато менше, водяться дикі тварини: вовки, лисиці і зайці, але через їх невелике число полювання не стало поширеним заняттям; сінокосів, пасовищ – небагато, а трави ростуть посередні; річок судноплавних не має, а рибною ловлею займаються тільки поміщики для домашніх потреб. В повітовому місті мале число християн, а більше євреї, які займаються торгівлею

та рукоділлям. У селах займалися фруктовим садівництвом, тому їх зарахували до першого класу [2, арк. 62].

Відомості обов'язково мають примітки, що стосувалися землеробства, а Луцький та Житомирський земські справники додатково уклали відомість за 1814 рік про посіви та урожаї хлібних та зернових культур: жита, пшениці, ячменю, вівса, проса, гречки, гороху, маку, льону, хмелю, тютюну у пудах. Так, згідно статистичних даних у Луцькому повіті висівали 12 006 десятин жита, з яких отримували 36019 пудів урожаю, пшениці сіяли 2844 десятин, урожаю 11376 пудів, вівса 14 711 десятин і урожаю 29 422 пудів відповідно. У таблиці детально описано інші зернові. Щодо більш екзотичних культур, то вказано, що маку висівали дві десятини і урожаю збирали 62 пудів. Хмелю та тютюну у Луцькому повіті збирали 200 і 115 пудів відповідно [1, арк. 12-13, 39-40].

Як уже зазначалось, статистичний опис не був до кінця укладений, містив інформацію про сім повіті та два міста (Рівне та Радивилів) окремо. Причиною цього могло бути розпочате слідство над одіозним губернатором М. І. Комбурлеєм, якого спочатку відсторонили, а згодом звільнили. Для перевірки діяльності губернських установ був відправлений сенатор Ф. Ф. Сіверс, який водночас виконував обов'язки губернатора. Результатом роботи останнього був звіт про Волинську губернію обсягом більш ніж з чотирьох тисяч аркушів², де могли бути використані дані, зібрані попередником.

Отже, статистичний опис Волинської губернії, який складався за ініціативи губернатора М. І. Комбурлея, незважаючи на незакінченість, містить цінну інформацію про господарсько-економічний стан краю. Інформація узагальнювалась у канцелярії губернського землеміра у вигляді об'ємних таблиць з умовними позначками, дуже уніфікованими. А ось неформальна характеристика давалась справниками і напряду демонструвала бажання службою домогтися кар'єрного зростання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 316. 76 арк.
2. Держархів Житомирської обл. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 312. 42 арк.
3. Коник Ю. Еволюція губернських межових установ півдня України останньої третини XVIII ст. – першої третини XIX ст.: від Новоросійської межової експедиції до Херсонської губернської креслярні. *Південний архів. Сер.: Історичні науки.* 2009. Вип. 30. С. 77-85.
4. Маркевич О. В. *Феномен М. І. Комбурлея або хроніка правління волинського губернатора. Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* 2011. Вип. XIX. С. 59-72.

² За результатами звіту та проведеної ревізії Ф. Ф. Сіверс був нагороджений орденом Олександра Невського

5. Петрова І. В. Описово-статистичні джерела з історії України останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст.: дис. ... д-ра іст. наук. Запоріжжя, 2020. 651 с. URL: <http://surl.li/msnqr> (дата звернення 01.11.2023).

6. Петрова І. В. Історія проведення топографічних зйомок та триангуляційних робіт у Подільській, Київській та Волинській губерніях (перша половина XIX ст.). *Гуманітарний журнал*. 2013. № 3. С. 11-19

Ігор Власюк
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії
історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ВИВЧЕННЯ ПЕРІОДУ НЕПУ НА ВОЛИНІ (1921-1928 РР.)

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю вивчення історичного досвіду періоду нової економічної політики (НЕП), різних сфер суспільного життя.

Метою дослідження є аналіз документів Державного архіву Житомирської області, у яких міститься важливий матеріал з аграрної та соціальної історії років НЕПу на Волині.

Насамперед важливо виділити документи, присвячені складним та суперечливим відносинам між більшовицькою владою та різними групами селянства у цьому регіоні [1]. Різні звіти виконавчих комітетів влади, переписки свідчать про складний характер цих відносин, про намагання влади нав'язати свою політику селянам, прив'язати до своїх завдань та ідеології, не дати розгорнутися селянському підприємництву та самостійності. Влада найбільше виділяла незаможних селян як своїх потенційних союзників, однак протилежним було ставлення до заможних господарів, які зазнавали утисків економічних та обмеження своїх виборчих прав [3].

Земельні питання вирішувалися складно, про що свідчить хід землевпорядних робіт, поточні проблеми життя на селі. В усіх документах можна простежити класовий характер аграрної політики радянської влади у волинському селі, способів вирішення актуальних тоді питань, спроб одержавлення усіх процесів на селі, встановлення відповідного контролю над ними.

Традиційні питання аграрних відносин на Волині поступаються перспективам дослідження процесів у соціальній сфері, що потребує переосмислення, виявлення маловідомих або невідомих раніше фактів, вивчення різних соціальних аномалій.